

**ПЕРЕВІРОЧНО-ФІЛЬТРАЦІЙНІ ПУНКТИ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД МАСОВОЇ
РЕПАТРІАЦІЇ «ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ» (1944-1945 РР.):
ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ**

Розглядаються передумови, причини, особливості організації та структури прикордонних перевірко-фільтраційних пунктів НКВС СРСР в Україні на початковому етапі та в період масової репатріації «переміщених осіб» у 1944-1945 рр.

Ключові слова: репатріація, переміщені особи, перевірко-фільтраційні пункти, Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР.

У 1944-1945 рр. НКО та НКВС СРСР організували у прикордонній зоні Української РСР, в областях і районах республіки цілу мережу органів та установ по репатріації переміщених осіб. Одними з перших з'явилися так звані «перевірко-фільтраційні пункти» (ПФП), що знаходилися в оперативному підпорядкуванні Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР, а в повсякденній роботі з репатріантами були підзвітні уряду Української РСР.

Питання організації та діяльності цієї ланки радянської системи органів репатріації в УРСР ще й сьогодні належить до низки маловивчених у вітчизняній історіографії проблем. Історики досліджували його в загальних рисах переважно в контексті аналізу діяльності влади з прийому, забезпечення та працевлаштування репатріантів на батьківщині [2; 19]. Натомість, організаційно-структурні питання створення та функціонування мережі ПФП НКВС спеціально досліджувалися лише у працях В.П. Куницького [7] та О.В. Потильчака [21-23].

Виходячи з стану історичного вивчення окресленої проблеми, авторка статті поставила за мету розглянути та дослідити передумови, причини, особливості організації та структуру прикордонних перевірко-фільтраційних пунктів НКВС СРСР в Україні на початковому етапі та в період масової репатріації «переміщених осіб» у 1944-1945 рр.

Питання щодо передумов і причин створення репатріаційних органів у прикордонній смузі СРСР на завершальному етапі Другої світової війни знайшло певне висвітлення та оцінку в пострадянській історіографії. Йдеться передусім про праці російських істориків [20]. У публікаціях др. пол. 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст. учені називають дві головні передумови: завершення визволення радянської території від нацистів і вихід Червоної Армії на територію окупованої Європи, а також наявність поза межами СРСР близько 5 млн. радянських громадян – переміщених осіб.

Причинами організації такої категорії режимних установ НКВС, як перевірко-фільтраційні пункти (ПФП), більшість дослідників убачають не стільки необхідність транзиту репатріантів через державний кордон СРСР, скільки важливість їх політичної та ідеологічної фільтрації. Результатом такої перевірки репатріантів мала стати ізоляція виявлених «злочинних елементів» і «підозрілих осіб». У діловодстві НКВС ці репатріанти долучалися до широкої категорії – «спецконтингент». Прикордонна зона Української РСР, що була водночас і західним кордоном Радянського Союзу, виявилась зручним регіоном для облаштування тут різного роду спеціальних установ радянських силових органів, основною функцією яких стала фільтрація та перевірка потоку репатріантів.

Початок організації ПФП НКВС, як і усієї системи органів репатріації, було покладено 24 серпня 1944 р. постановою ДКО СРСР № 6457-сс «Про організацію прийому радянських громадян, що повертаються на Батьківщину, примусово вивезених німцями, а також тих, хто з різних причин опинився за лінією кордону між СРСР і Польщею» [11, арк. 5]. Рішенням Державного Комітету Оборони організація перевірко-фільтраційних пунктів покладалася на НКВС СРСР. Місцем розташування ПФП були визначені прикордонні залізничні станції на

території західних областей Білоруської РСР, а також західних і південно-західних областей України.

Організацію ПФП НКВС розпочали вже на початку вересня 1944 р. Зокрема, в Українській РСР шість таких пунктів передбачалося розмістити на території трьох західних областей. Місцем дислокації останніх стали прикордонні міста – Володимир-Волинський, і Любомль (Волинська область), Рава-Руська та Яворів (Львівська область); Мостиськ і Хирів (Дрогобицька область). Згідно рішення НКВС СРСР ці пункти мали розпочати роботу вже 4 вересня 1944 р. [1, арк. 1]. ПФП НКВС на території України розміщувалися у прикордонній зоні на відстані кількох десятків кілометрів від лінії державного кордону СРСР, на залізничних шляхах, що вели з Польщі і Румунії. Виключення становили лише пункти у Володимирі-Волинському та Яворові, які не мали прямого залізничного сполучення із закордонням.

В умовах спричиненої війною розрухи, браку придатних приміщень і найнеобхіднішого обладнання, керівництво пунктів ладне було використати для утримання контингенту будь-які, навіть малопристосовані, приміщення. У доповідній записці, надісланій на ім'я голови РНК УРСР М.С. Хрушова 18 вересня 1944 р., нарком внутрішніх справ республіки В.С. Рясной повідомляв: «У Мостиську перевірконо-фільтраційний пункт займає житловий будинок казарменого типу, здатний вмістити до 2500 осіб, який розміщується на центральній вулиці в зоні розташування НКВС і НКДБ [...]. У Хирові для перевірконо-фільтраційного пункту відведені приміщення колишнього жіночого монастиря, які до війни займали військові частини. Приміщення загалом пристосовані для житла, обладнані ліжками та нарами і здатні вмістити понад 10000 осіб [...]» [11, арк. 5зв.-7]. Цей документ дозволяє скласти уявлення і про перші конкретні кроки на шляху організації мережі ПФП НКВС у західних областях України: «Начальники перевірконо-фільтраційних пунктів, призначені НКВС СРСР, прибули на ввірені їм пункти та спільно з начальниками НКВС у Львівській, Дрогобицькій і Волинській областях із перших чисел вересня цього року приступили до організації пунктів. Разом із ними прибули голови фільтраційних комісій і частина працівників пунктів. Решта працівників продовжують ще прибувати [...]» [11, арк. 5]. Найпершим 8 вересня 1944 р. розпочав приймати контингент ПФП у Мостиську (Львівська обл.). На пункт у Хирові (Дрогобицька обл.) перші репатріанти надійшли 10 вересня. Рава-Руський перевірконо-фільтраційний пункт почав фільтрацію переміщених осіб 12 вересня, а Володимир-Волинський, Любомльський і Яворівський – прийняли поверненців на перевірку 15-16 вересня 1944 р. [11, арк. 5зв., 6зв., 9-9зв.].

Із самого початку своєї діяльності в Україні перевірконо-фільтраційні пункти витримували значне навантаження як транзитні. Тут проводилася проміжна перевірка і відбір репатріантів із інших регіонів СРСР, після чого більшість із них доправлялися на місця свого постійного мешкання. Аналіз наявної у матеріалах відділу в справах репатріації РНК УРСР відомчої статистики свідчить про велику кількість таких осіб вже на початку репатріації. Із понад 11500 осіб, які у вересні-грудні 1944 р. пройшли фільтрацію на ПФП України, транзитних репатріантів зареєстровано майже 5000 [5; 6].

До об'єктивних труднощів в організації роботи додавалося й небажання місцевих органів державної влади, управлінь НКВС, військових частин і прикордонників, співпрацювати з керівництвом ПФП у справі їх облаштування і забезпечення. Причини складності цих стосунків коріняться у традиційному для централізованого державного апарату тоталітарної держави міжвідомчому суперництві, а також у так званому «людському чиннику» – радянські чиновники різних рівнів дивилися на справу репатріації переміщених осіб через призму культивованого режимом ставлення до репатріантів, як апріорі «людей другого сорту». Сам термін «репатріант» у побутовій свідомості радянських людей асоціювався якщо не з «ворогом народу» чи кримінальним злочинцем, то принаймні з підозріло ненадійною особою.

Опрацьовані нами архівні документи відомств, пов'язаних з організацією репатріації переміщених осіб в Україні за 1944-1945 рр., рясніють фактами відвертого протистояння, відомчого егоїзму, використання службового становища у корисливих цілях, зневаги до репатріантів і відвертого ігнорування не лише їхніх потреб, але й прямих указівок і рішень урядових і партійних органів СРСР у царині забезпечення репатріації. Начальник ПФП

Любомля, підполковник держбезпеки Макаров у доповідній на адресу РНК УРСР, датованій 10 жовтня 1944 р., підкреслював, що єдиною допомогою пункту з боку районних партійних і радянських органів було «виділення одного хліва, що його було розібрано на виготовлення нар для розміщення спецконтингенту». За словами керівника, пункт потребував робітників-будівельників, у виділенні яких було відмовлено [8, арк. 26-26 зв., 29]. Зрештою, ПФП у Любомлі так і не зміг налагодити нормальної роботи та у другій половині жовтня 1944 р. був ліквідований. У документах відділу репатріації РНК УРСР цей пункт востаннє згадується в звіті О.Л. Власенко, датованім 21 жовтня 1944 р., а 26 жовтня 1944 р. з'явився підписаний особисто Л. Берією наказ НКВС СРСР № 001323 «Про розформування Любомльського перевірконо-фільтраційного пункту НКВС і сформування Чернівецького перевірконо-фільтраційного пункту НКВС». Як видно з документу, причинами ухвалення рішення про організаційні зміни в мережі перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС СРСР на території України були незначне надходження контингенту для фільтрації на діючий ПФП у Любомлі, а також потреба в фільтрації значної маси колишніх військовополонених і цивільного населення, які очікували перевірки на кордоні з Румунією. Окрім розформування Любомльського пункту, союзний керманіч вимагав від народного комісара внутрішніх справ УРСР В. Рясного протягом десяти днів організувати перевірконо-фільтраційний пункт з подібною лімітною наповненістю і штатами у Чернівцях. На комплектування новостворюваного ПФП передавався весь особовий склад розформованої в Любомлі установи, її майно, матеріально-технічні цінності. На нове місце роботи мала переїхати й фільтраційна комісія разом із оперативною групою, створеною свого часу для пришвидшення перевірки репатріантів [15, прим. 78, арк. 1-1 зв.].

Із розгортанням стратегічного наступу Червоної Армії на захід і початком визволення від нацистів європейських країн, система органів репатріації «переміщених осіб» зазнала суттєвого розширення. Організаційні зміни торкнулися й прикордонних перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС. У зв'язку з погасанням потоку репатріантів на залізничних шляхах, що вели з Польщі, а також на кордоні з Румунією, НКВС СРСР запланував реорганізацію існуючої мережі перевірконо-фільтраційних пунктів. 31 січня 1945 р. з'явився наказ № 0054 за підписом заступника наркома В. Чернишова про передислокацію окремих із них. Зокрема, було передбачено організувати два нові пункти, ліквідувавши попередньо ПФП у Яворові та Володимирі-Волинському та передислокувавши їх особовий склад, технічну базу та майно на нові місця розташування – в Одесу та на станцію Ковель відповідно. Лімітна чисельність контингенту новостворюваних фільтраційних пунктів визначалася у 3000 осіб кожен. Для прискорення перепуску репатріантів через державний кордон, одночасно з ПФП Головне управління прикордонних військ НКВС мало розгорнути в Українській РСР п'ять нових контрольних-пропускних пунктів – у Одеському порту, Опаліні, Вовчому перевозі, Ягодині та Устилузі [16, прим. 14, арк. 1-2].

Нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний зобов'язувався забезпечити якнайшвидший переїзд, отримання необхідних приміщень і готовність нових ПФП у найкоротші терміни, а конвойні війська до 10 лютого 1945 р. повинні були організувати охорону пунктів і конвоювання заарештованих репатріантів. Матеріально-технічне, речове та продовольче забезпечення новостворюваних ПФП покладалося на Управління військового постачання НКВС СРСР за рахунок фондів і ресурсів Управління тилу Червоної Армії [16, прим. 14, арк. 3].

Як показав час, до практичної реалізації цього рішення союзного НКВС у повному обсязі не дійшло. Перевірконо-фільтраційний пункт у Яворові й справді ліквідували, а його особовий склад, майно та інші матеріально-технічні ресурси спрямували на забезпечення розгортання роботи ПФП в Одесі. У лютому 1945 р. пункт був організований, а в березні розпочав фільтрацію контингенту [24, арк. 55]. Приміщення одеського пункту розміщувалися на території санаторного комплексу НКВС СРСР імені Ф.Е. Дзержинського, а відтак під час облаштування ПФП було використано обладнання та матеріально-технічну базу санаторію [4, арк. 155].

Натомість, подібний підрозділ у Ковелі розгорнуто так і не було, а Володимир-Волинський ПФП продовжував свою роботу найдовше з усіх установ цього типу в Україні – до кінця січня 1947 р. На наш погляд, однією з можливих причин відміни НКВС свого

попереднього рішення було багатократне зростання надходження переміщених осіб на Володимир-Волинський ПФП у березні 1945 р., а також розгортання в Ковелі іншої установи органів репатріації – збірно-пересильного пункту Львівського військового округу, що знаходився у підпорядкуванні Народного Комісаріату Оборони.

Про суттєве зростання кількості репатріантів на перевірконо-фільтраційних пунктах у січні-квітні 1945 р., а відтак і багатократне збільшення обсягів роботи цих установ, свідчать щомісячні статистичні звіти останніх. Так, на ПФП Болграда у січні поточного року прибуло для фільтрації 1948 осіб, у лютому місяці – 421 особа [12, арк. 25, 26]. Фільтраційна комісія Володимир-Волинського пункту протягом березня 1945 р. перевірила 1403-х репатріантів, тоді як у попередній місяць кількість таких складала всього лише 182, а в січні тільки 24 особи. Протягом квітня-травня та перших десяти днів червня 1945 р. цей пункт «профільтрував» вже 3414 репатріантів [12, арк. 29, 34, 35, 83.]. На Чернівецький перевірконо-фільтраційний пункт у першому кварталі 1945 р. прибули та були перевірені 1251 «переміщена особа» [12, арк. 53.].

Пік навантаження в роботі ПФП настав у червні-липні 1945 р., коли, після закінчення війни у Європі, сотні тисяч переміщених осіб концентрувалися в фронтових збірно-пересильних пунктах для їх перевезення на батьківщину. Однією з проміжних ланок на цьому шляху були прикордонні перевірконо-фільтраційні пункти НКВС. Якщо з вересня 1944 р. по січень 1945 р. через прикордонні перевірконо-фільтраційні пункти НКВС в Україні пройшло близько 12000 репатріантів [11, арк. 70-80; 13, арк. 138; 12, арк. 2], то з січня по квітень 1945 р. таких було вже близько 20000 осіб, а за даними на кінець жовтня 1945 р. загальна кількість репатріантів, що пройшли фільтрацію, або на цей момент перебували на ПФП, становила 175334 особи, із яких: 79255 чоловіків і 73277 жінок. При цьому безпосередньо в Українську РСР повернулося лише 90847 громадян, а решта були транзитниками. Офіційна статистика відділу репатріації РНК УРСР свідчить, що в період від початку масового повернення радянських громадян на батьківщину до 1 листопада 1945 р. на постійне місце проживання в Україну повернулося 523259 осіб. Із них 169119 чоловіків і 343413 жінок [10, арк. 1]. Порівняння цих статистичних даних свідчить, що через ПФП із вересня 1944-го по листопад 1945 р. пройшла порівняно невелика кількість репатріантів із України – близько 18%. Решта поверненців проходили перевірку в фронтових і армійських таборах, а також на збірно-пересильних пунктах НКО.

Восени 1945 р. потік репатріантів через перевірконо-фільтраційні пункти НКВС значно скоротився. На цей час фронтові органи репатріації в основному завершили концентрацію, перевірку та перевезення великих партій репатріантів із територій країн Південної та Південно-Східної Європи, а відтак навантаження на фільтраційні комісії ПФП у Чернівцях, Болграді та Одесі стало мінімальним. Із доповідної записки старшого консультанта відділу репатріації РНК УРСР В. Співак про результати свого відрядження до Чернівців, датованій 7 вересня 1945 р., видно, що за 15 днів серпня на місцевий ПФП надійшло лише десяток репатріантів [5, арк. 58-59].

Зважаючи на останню обставину, керівництво НКВС СРСР прийняло рішення провести чергові структурно-організаційні зміни в мережі прикордонних перевірконо-фільтраційних пунктів на території України. 8 вересня 1945 р. з'явився наказ №001029 за підписом заступника наркома внутрішніх справ СРСР генерал-полковника В. Чернишова, що передбачав ліквідацію ПФП НКВС у Чернівцях. Особовий склад пункту мав відбутися на попередні місця роботи, а надану йому оперативну групу із працівників наркоматів внутрішніх справ і державної безпеки направляли в розпорядження республіканського НКВС для надання допомоги з фільтрації контингентів інших діючих на території УРСР перевірконо-фільтраційних пунктів. Судячи з резолюцій, присутніх на надісланій до НКВС УРСР копії документу, практична реалізація цього наказу розпочалася після 20 вересня 1945 р. [17, прим. 72, арк. 1].

У вересні-жовтні 1945 р. фактично припинилося надходження переміщених осіб на перевірконо-фільтраційні пункти в Одесі та Болграді. Відтак, цілком очікуваною стала поява 20 листопада 1945 р. наказу про ліквідацію цих установ репатріації [18, прим. 36, арк. 1]. Наступним кроком на шляху скорочення мережі перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС

СРСР на території Української РСР стала ліквідація ПФП у Мостиській Дрогобицької області. Наказ НКВС СРСР про закриття пункту був підписаний В. Чернишовим 19 грудня 1945 р., а вже 24 грудня потрапив на стіл до заступника народного комісара внутрішніх справ УРСР І. Лобуренка та отримав резолюцію – «Тов. Шлейченко. Забезпечити» [18, прим. 46, арк. 1].

Унаслідок цих структурно-організаційних змін, мережа перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС СРСР на території України станом на 1 січня 1946 р. скоротилася до трьох подібних установ. Продовжували працювати та здійснювати фільтрацію репатріантів ПФП у Володимирі-Волинському, Раві-Руській і Хирові.

Початок 1946-го року в системі перевірконо-фільтраційних установ НКВС позначився глибокими та принциповими структурними змінами. Потік репатріантів через державний кордон багатократно зменшився, а відтак зменшилось і навантаження на фільтраційні комісії, центр відверто втратив інтерес до роботи ПФП, що тепер вже не вважалася завданням першочергової державної ваги. Наразі з'явилася можливість для певного пом'якшення існуючого жорсткого централізму в системі установ перевірки та фільтрації репатріантів. Спробу такої керованої «децентралізації» союзне НКВС здійснило ще у квітні 1945 р., коли на адресу наркомів внутрішніх справ республік і начальників обласних управлінь НКВС було надіслано відповідного директивного листа В. Чернишова. В ньому йшлося про намір підпорядкувати перевірконо-фільтраційні табори безпосередньо регіональним органам наркомату. Характерно, що НКВС намагалося це зробити в межах існуючих штатів і фонду зарплати співробітників [3, прим. 32, арк. 1]. Іншими словами, ця ланка роботи мала виконуватися безоплатно, як додаткове функціональне навантаження працівників республіканського наркомату та обласних управлінь. Нам невідомо якою була реакція на таку ініціативу Москви в інших республіках СРСР, проте відповідь наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкача була однозначною: «Я вважаю, за існуючою структурою УНКВС обслуговування таборів (перевірконо-фільтраційних – Авт.) нікому доручити. Області, на території яких знаходяться табори, ведуть велику роботу по боротьбі з бандитизмом. Вважаю більше ніж доцільним залишити табори підпорядкованими безпосередньо НКВС СРСР». Резолюцію саме такого змісту залишив нарком на директиві НКВС СРСР, поставивши дату – 4 травня 1945 р. Вже наступного дня відповідь Т. Строкача була надіслана до Москви В. Чернишову [3, прим. 32, арк. 1].

Негативна реакція на ініціативи союзного наркомату в регіонах мабуть все ж таки змусила центр тимчасово відмовитися від планів перепідпорядкування перевірконо-фільтраційних пунктів і таборів республіканським та обласним органам наркомату, адже до початку 1946 р. більше про це не згадували.

Повертаючись до попередньо описуваних подій, зазначимо, що 22 січня 1946 р. народний комісар (а з лютого 1946 р. – міністр) внутрішніх справ СРСР С. Круглов підписав наказ №0075 – «Про передачу перевірконо-фільтраційних таборів ГУТАБу та розформування Відділу перевірконо-фільтраційних таборів НКВС СРСР» [13, прим. 10, арк. 1-3]. Серед інших положень цього досить об'ємного відомчого припису була й позиція про передачу перевірконо-фільтраційних пунктів у відання республіканських та обласних органів НКВС. На момент підписання документу, на західних і південно-західних кордонах СРСР продовжували функціонувати шість перевірконо-фільтраційних пунктів: два в Білорусі – Брестський і Гродненський; один у столиці Молдавської РСР – Кишиневі; три в Українській РСР – Володимир-Волинський, Рава-Руський і Хирівський. Наркоми внутрішніх справ трьох республік отримали наказ «до особливого розпорядження» зберегти ПФП діючими, забезпечити прийом, реєстрацію та відправку репатріантів. У складі оперативних груп на фільтраційних пунктах передбачалося залишити лише місцевих працівників, а всіх відряджених із інших республік наказ вимагав повернути на попереднє місце служби [13, прим. 10, арк. 2].

Динаміка репатріації «переміщених осіб» у перші місяці 1946 р. свідчила про фактичне закінчення її масового періоду. На залишені для прийому репатріантів на західному кордоні СРСР в Україні перевірконо-фільтраційні пункти у Володимирі-Волинському, Хирові та Раві-Руській потік поверненців майже припинився, а відтак подальше утримання цих установ

втрачало сенс. Зважаючи на ці обставини, заступник міністра внутрішніх справ СРСР В. Рясной 27 квітня 1946 р. надіслав до Києва директивну вказівку про ліквідацію двох із трьох існуючих на той момент в Українській РСР прикордонних перевірконо-фільтраційних пунктів – у Хирові та Раві-Руській [14, прим. 34, арк. 1].

Проте, минуло понад місяць поки реалізація цього рішення МВС СРСР набрала практичних обрисів. Виконуючи згадану вище директиву центрального керівництва міністерства, республіканський міністр внутрішніх справ Т. Строкач 5 червня 1946 р. підписав наказ № 063 «Про ліквідацію Хирівського та Рава-Руського перевірконо-фільтраційних пунктів МВС». Відповідно документу, ПФП у Хирові та Раві-Руській в найкоротші терміни передбачалося ліквідувати, а особовий склад установ і, працюючі там по фільтрації контингенту оперативні групи, направити на попередні місця роботи. Що стосується репатріантів, які ще продовжували перевірятися на цих пунктах у період їх ліквідації, а також залишків продовольства та фуражу, то вони передавалися на Володимир-Волинський ПФП, котрий продовжував працювати. Решта нерухомого і рухомого майна пунктів, оперативні документи по репатріантам передавалися УМВС Дрогобицької та Львівської областей відповідно. Всі ці організаційно-структурні зміни в мережі ПФП західноукраїнського регіону мали бути завершені до 30 червня 1946 р. [14, прим. 34, арк. 1-2].

Підсумовуючи відмітимо, що формування мережі перевірконо-фільтраційних пунктів почалося ще до того, як було прийняте урядове рішення про організацію державних органів по репатріації переміщених осіб. У тому, що справу організації ПФП було доручено НКВС немає нічого дивного, адже основним завданням цих пунктів мало стати не сприяння в поверненні репатріантів на батьківщину, а їх політична та ідеологічна фільтрація, відокремлення «ворожих елементів» і підозрілих осіб від загальної маси тих, хто повертався.

Комплексний аналіз документів, що стосуються організації і діяльності перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС(МВС) СРСР на території України у 1944-1946 рр. дозволяє виділити в цьому процесі два окремі періоди, кожен із яких характеризувався особливостями розбудови та функціонування подібних установ. Перший період в історії ПФП окреслюється вереснем 1944 – січнем 1945 р. У цей час відбувалася організація та становлення пунктів, як особливих режимних установ у системі органів репатріації. Кількість контингенту переміщених осіб на ПФП була незначною, а навантаження на фільтраційні комісії мінімальним. Особливої гостроти в цей час набрали проблеми побутової невлаштованості, відчувався гострий брак усього найнеобхіднішого, слабка матеріально-технічна база, а також нерозуміння та відсутність дієвої допомоги з боку тилових армійських структур, місцевих державних і партійних органів.

Другий період діяльності перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС(МВС) СРСР на території республіки датуємо з січня по грудень 1945 р. Він характеризується надходженням значних контингентів репатріантів на пункти та активізацією їх роботи з прийому, перевірки й фільтрації поверненців. Матеріально-технічне становище ПФП НКВС покращилось, а увага до діяльності цих установ з боку республіканських і місцевих партійних і державних органів зростає.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Выписки из постановления бюро Волинского обкома КП(б)У, Львовского облисполкома о мероприятиях по приему репатриированных граждан СССР. (1 сентября – 9 декабря 1944 г.) // Ф. 1. – Центральный комитет КП(б)У. – Оп. 23. – Спр. 794. – 5 арк.
2. Гальчак С.Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942-2007 рр.) / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с., іл. 16 с.
3. Директиви НКВС СРСР за 1945 рік з № 4/18/4с/20с по № 257 (17 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 144. – 111 прим.
4. Доповідні записки працівників відділу в справах репатріації при РНК УРСР, відряджених в області для надання допомоги виконавчим комітетам обласних Рад депутатів трудящих УРСР по прийому і влаштуванню репатрійованих громадян в областях УРСР після звільнення території України від тимчасової окупації. Т.І. (3 січня 1945 р. – 12 квітня

- 1945 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3022. – 153 арк.
5. Доповідні записки працівників відділу в справах репатріації при РНК УРСР, відряджених в області для надання допомоги виконавчим комітетам обласних Рад депутатів трудящих УРСР по прийому і влаштуванню репатрійованих громадян в областях УРСР після звільнення території України від тимчасової окупації. Т.ІІ. (1 серпня 1945 р. – 25 листопада 1945 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3024. – 120 арк.
 6. Информационные справки и переписка по вопросам трудоустройства репатриантов и проведения массово-политической работы среди репатриантов. (5 июня – 29 декабря 1945 г.) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1480. – 262 арк.
 7. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія / М.П. Куницький. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
 8. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення після звільнення території України від німецької окупації. Повідомлення облвиконкомів УРСР про кількість населення примусово вивезеного з областей німецько-фашистськими загарбниками / доповідні записки, відомості, довідки, телеграми тощо (25 вересня 1944 р. – 28 грудня 1944 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1730. – 81 арк.
 9. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення по УРСР (відомості, довідки, листи, списки, телеграми тощо) Т.І. (2 січня 1945 р. – 28 квітня 1945 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3000. – 176 арк.
 10. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення по УРСР (відомості, довідки, листи, списки, телеграми тощо) Т.VІІІ. (1 грудня 1945 р. – 31 грудня 1945 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3007. – 171 арк.
 11. Матеріали про роботу перевірно-фільтраційних пунктів НКВС СРСР по прийому і влаштуванню репатрійованих громадян після звільнення території України від тимчасової німецької окупації. (5 січня 1945 р. -31 грудня 1945 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3025. – 151 арк.
 12. Матеріали про роботу перевірконо-фільтраційних пунктів Народного комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР і відділу по прийому та влаштуванню репатрійованих радянських громадян при Раді Народних комісарів Української РСР / доповідні записки, довідки, листи тощо (21 вересня 1944 р. – 21 грудня 1944 р.) // Ф. Р-2. – Рада народних комісарів (Рада Міністрів) Української РСР. – Оп. 7. – Спр. 1727. – 24 арк.
 13. Накази МВС СРСР за 1946 рік з № 002/001 по № 00701 (3 січня 1946 р. – 19 липня 1946 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 152. – 111 прим.
 14. Накази НКВС – МВС УРСР за 1946 рік з № 01 по № 0135 (4 січня 1946 р. – 29 грудня 1946 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 46. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС УРСР. – Оп. 1. – Спр. 93. – 87 прим.
 15. Накази НКВС СРСР за 1944 р. з № 00908 по № 001530 (29 липня 1944 р. – 30 грудня 1944 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп. 1. – Спр. 123. – 123 прим.
 16. Накази НКВС СРСР за 1945 р. з № 005 по № 00699 (5 січня 1945 р. – 15 червня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 135. – 131 прим.
 17. Накази НКВС СРСР за 1945 р. з № 00706/0268 по № 001099 (18 червня 1945 р. – 27 вересня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 137. – 80 прим.
 18. Накази НКВС СРСР за 1945 рік з № 001105 по № 001560 (27 вересня 1945 р. – 31 грудня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 138. – 56 прим.
 19. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953) / Т.В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с. – Бібліогр.: С. 239-265.
 20. Полян П. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация / П. Полян. – М.: ЦИРЗ «Ваш выбор», 1996. – 440 с.
 21. Потильчак О.В. Перевірконо-фільтраційні пункти НКВС СРСР для «переміщених осіб» на

- Волині у 1944 році / О.В. Потильчак, М.В. Терентьев // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип. 30: Матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 292-297.
22. Потильчак О.В. Перевірочно-фільтраційні пункти НКВС СРСР для переміщених осіб на території України у 1944 році / О.В. Потильчак // Воєнна історія. – 2010. – № 3(51). – С. 110-117.
23. Потыльчак А.В. Проверочно-фильтрационные пункты НКВД-МВД в системе учреждений репатриации перемещенных лиц на территории Украины в 1944-1947 годах / А.В. Потыльчак // Историк и его время. Памяти профессора В.Б. Конасова: сборник статей / под. ред. В.В. Попова; сост. А.Л. Кузьминых. – Вологда: Граффити, 2010. – С. 305-316.
24. Стенограми нарад у Раді Народних Комісарів Української РСР по питаннях: репатріації; макаронної промисловості; будівництва льодових складів; поліпшення якості, розширення асортименту фарб і лаків та розміщення підприємств лакофарбової промисловості; виробництва товарів широкого вжитку; виготовлення з місцевих матеріалів фізкультурного інвентарю; обговорення цінника на поліграфічні вироби; розширення мережі дитячих закладів і поліпшення медичного обслуговування жінок і дітей. Протокол наради про збереження житлового фонду, поліпшення житлового господарства в містах та про розмір норми житлоплощі на одну особу в містах Української РСР (1 січня 1945 р. – 16 жовтня 1945 р.) // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 2247. – 185 арк.

Мелешко Н. Проверочно-фильтрационные пункты советских органов внутренних дел на территории Украины в период массовой репатриации «перемещенных лиц» (1944-1945 гг.): организационно-структурный аспект.

Рассматриваются предпосылки, причины, особенности организации и структуры пограничных проверочно-фильтрационных пунктов НКВД СССР в Украине на начальном этапе и в период массовой репатриации «перемещенных лиц» в 1944-1945 гг.

Ключевые слова: репатриация, перемещенные лица, проверочно-фильтрационные пункты, Народный комиссариат внутренних дел СССР.

Meleshko N. Filtration items of the Soviet authorities Internal Affairs in Ukraine during the mass repatriation of «displaced persons» (1944-1945): organizational and structural aspects.

Conditions, causes, features of organization and structure of NKVD boundary filtration items in Ukraine initially and during the mass repatriation «displaced persons» (1944-1945) are considered.

Keywords: repatriation, displaced persons, filtration items, People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR.

Одержано 07.11.2012